

О. Ю. Барабаш,

аспірант кафедри клінічної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

У роботі дан теоретико-психологічний аналіз і узагальнення психолого-педагогічного досвіду з проблеми діагностики і розвитку творчого потенціалу учнів. У рамках даного дослідження розвиток творчого потенціалу розглядується як реалізація людиною власної індивідуальності. На основі теоретичного аналізу проблеми представлені діагностичні методики для дослідження творчого мислення, які підтвердили свою прогностичну цінність: тест творчого мислення П. Торренса і тест «Прогресивні матриці Равена». Представлені результати дослідження.

Ключові слова: творчість, творче мислення, творчий потенціал, індивідуальність.

Актуальність дослідження. Розвиток активної творчої особистості — одна з найважливіших проблем психологічної та педагогічної теорії і практики. Ідея навчання, орієнтованого на підтримку і розвиток творчого потенціалу, лежить в основі відповіді на пекуче питання: як вчити дітей, починаючи з раннього віку, щоб не погасити іскру творчості, закладену в кожній дитині спочатку?

На сучасному етапі розвитку науки і освіти дослідження в галузі становлення творчої особистості набувають особливої актуальності і стають найважливішим напрямком емпіричних пошуків і науково-теоретичних досліджень. На даний час досить повно розроблені психологічні аспекти творчості (Я. О. Пономарьов, Б. М. Теплов, В. Д. Шадріков, Д. Гілфорд, П. Торренс та ін); створено теоретичні передумови для вивчення природи творчого потенціалу особистості, його діагностики та розвитку в шкільному віці (Д. Б. Богоявленська, В. Н. Дружинін, А. М. Матюшкін, О. К. Тихоміров та ін.)

Творчість — це завжди привнесення у світ чогось нового. Сама людська індивідуальність унікальна і неповторна, і реалізація індивідуальності — тобто її пред'явлення іншим людям за допомогою соціально вироблених засобів — вже є творчий акт (внесення у світ нового, унікального, що раніше не існувало).

Допомогти дітям у процесі їх розвитку вийти на усвідомлення своєї індивідуальності, проявити цю індивідуальність у діяльності таким чином, який відповідає особливостям дитини і в той же час приймається суспільством — це і означає розвиток творчого потенціалу.

У зв'язку з тим, що проблема діагностики творчих здібностей найменше розроблена в даному науковому напрямку, поглиблене вивчення і розробка адекватних віковим особливостям школярів методів діагностики творчого

потенціалу та засобів її розвитку набуває особливої актуальності. Відповідно була сформульована наукова проблема: чи існують адекватні способи диференційованої діагностики творчого мислення школярів.

Об'єкт нашого дослідження — творчі здібності учнів.

Предмет дослідження — діагностика творчих здібностей.

Мета дослідження — виявлення можливостей диференційованої діагностики творчих здібностей учнів у процесі навчання.

Відповідно до мети ми провели науково-теоретичний психологічний аналіз і узагальнення психолого-педагогічного досвіду з проблеми дослідження.

У рамках даного дослідження розвиток творчого потенціалу розглядається як реалізація людиною власної індивідуальності. Кожна людина унікальна і неповторна, вона неповторна у своєму ставленні до того, що її оточує, в тому, як сприймає себе. Основною психологічною умовою розвитку творчого потенціалу ми вважаємо організацію взаємодії дітей і дорослих у відповідності з принципами гуманістичної психології.

Напрямок гуманістичної психології об'єднує таких різних дослідників, як Ш. А. Амонашвілі, Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатір, Е. Фромм, В. Д. Шадріков та ін. Цілісність людини — лейтмотив гуманістичної психології.

Концептуальними положеннями гуманістичної психології є такі: людина володіє природною тенденцією до самоактуалізації, що включає реалізацію базових потенціалів; людська натура позитивна; людина орієнтована на розвиток, здатний на усвідомлений і відповідальний вибір. З цих позицій природа дитини спочатку духовна, спрямована до розвитку, до самовираження, до вдосконалення (розкриття закладеного в ній безмежного енергопотенціалу, творчого потенціалу).

П. Торренс виділив умови, що сприяють появі та розвитку творчості у дітей: орієнтація дитини на творчі рішення; зняття перешкод щодо ініціативи дитини; заохочення творчості вдома і в дошкільному закладі; можливості діяти з думками і предметами; виховання у дитини знання цінності творчих рис своєї особистості; уваги до всіх властивостей навколишнього середовища.

Перераховані умови ґрунтуються на підході до творчості, розробленому в концепції гуманістичної психології. Не можна форсувати творчий розвиток дитини, а треба створювати умови для виявлення його внутрішніх можливостей. К. Роджерс виділяв внутрішні і зовнішні умови, що сприяють розвитку творчого потенціалу. До внутрішніх умов він відносив відкритість дитини досвіду; внутрішню оцінку своєї творчості («чи задоволений я собою, а чи не будуть задоволені мною») та можливість грати з образами і поняттями. Щоб з'явилися внутрішні умови, необхідно створити умови зовнішні. До зовнішніх відносять: забезпечення психологічної безпечності (повага до дитини як до особистості поза суворою залежністю від того, що вона робить, відсутність зовнішніх оцінок, переклад на самостійну оцінку продукту; вихід на реакцію «мені подобається», а не на оцінку «це нехорошо») та психологічної свободи (свобода в символічному вираженні своїх почуттів і вчинків).

Таким чином, надання щодо відповідності самостійності, свободи, що виражає повагу до дитини і відсутність надмірної вимогливості до неї, сприяє формуванню у неї творчих здібностей.

Відповідно до загальної тенденції гуманістичної психології людина повинна бути відкритою не тільки зовнішньому оточенню, а й внутрішньому досвіду (відчуттів, почуттів, думок і т.д.).

Реалізація принципів гуманістичної психології здійснюється за допомогою дотримання таких позицій:

* бачити в кожній дитині унікальну особистість, поважати її, розуміти, приймати, вірити в неї («Всі діти талановиті» — ось переконання педагога);

* створювати особистості ситуацію успіху, подолання, досягнення;

* спиратися на позитивне в особистості;

* виключити прямий примус, а також акценти на відставання та інші недоліки дитини; розуміти причини дитячого незнання і неправильної поведінки і усувати їх, не завдаючи шкоди гідності, Я-концепції дитини («Дитина хороша, поганий її вчинок»);

* Захоплюватися кожної ідеєю дитини, як захоплюються її першими кроками:

а) розвивати допитливість, вміння ставити питання,

б) забезпечити незалежність у виборі і прийнятті рішень;

в) позитивно підкріплювати всі відповіді;

г) використовувати помилку як можливість нового погляду на що-небудь звичне;

д) максимально адаптуватися до всіх висловлювань і дій дітей.

Ще однією важливою умовою розвитку творчого потенціалу дитини є дотримання принципів особистісно орієнтованого розвивального навчання, які безпосередньо впливають з ідей гуманістичної психології (В. В. Давидов, Л. В. Занков, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, І. С. Якиманська та ін.)

Суттєвою ознакою розвивального навчання є те, що воно створює зону найближчого розвитку, викликає, спонукає, приводить у рух внутрішні процеси психічних новоутворень: розвитку самосвідомості, почуттів як цілісного процесу розвитку особистості, тому що життєві цінності, моральні норми і правила тільки через почуття стають власними цінностями і нормами особистості що розвивається, присвоюються нею.

У вітчизняній психології підхід до проблеми розвиваючого навчання здійснюється на основі положень культурно-історичної теорії Л. С. Виготського. В якості мети розвивального навчання вказується цілісність і максимальна ефективність навчання, розвиток теоретичного мислення (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов), формування суб'єкта навчання, зацікавленого в самозмінені і здатного до неї, всебічний розвиток, розвиток пізнавальних потреб, формування інтелектуально активної особистості та ін.

І. С. Якиманська в особистісно орієнтованому розвиваючому навчанні підкреслює розвиток індивідуальних здібностей кожної дитини; максимальне виявлення, ініціювання, використання, «окультурення» індивіду-

ального (суб'єктного) досвіду дитини; допомогу особистості в пізнанні себе, самовизначенні та самореалізації, а не у формуванні заздалегідь заданих властивостей.

Для особистісно орієнтованого розвивального навчання характерні такі позиції:

- особистість проявляється, виступає в ранньому дитинстві, дитина спочатку є повноцінною людською особистістю, суб'єктом, а не об'єктом у педагогічному процесі;
- особистість — мета освітньої системи, а не засіб для досягнення інших зовнішніх цілей.

А. М. Матюшкін висуває такі принципи розвивального навчання: проблемність, діалогічність, індивідуалізація. Умовами творчого розвитку він вважає проблемно-діалогічне навчання та індивідуалізацію навчання. Оскільки предметом даного дослідження є розвиток творчого потенціалу особистості, найбільш близькими для нас принципів розвиваючого навчання є висунуті А. М. Матюшкіним принципи проблемності, діалогічності і індивідуалізації.

Проблемність. Розкриття творчого потенціалу передбачає активізацію та інтенсифікацію розвивального навчання дітей. Важливо не давати дітям готові відповіді, а вчити мислити, знаходити вихід з проблемної ситуації.

Діалогічність. Дозвіл проблемної ситуації здійснюватися у діалозі з дорослим.

Індивідуалізація. Принцип індивідуалізації означає, що приймаються всі індивідуальні думки і висловлювання дитини і всі форми їх вираження і прояви.

На основі теоретичного аналізу проблеми розвитку творчого потенціалу вирішувалося і друге завдання: підбір та апробація діагностичної методики для дослідження творчого мислення.

Проблеми діагностики в дослідженнях творчості стоять досить гостро. Тим більш гостро ця проблема стоїть при діагностуванні результатів розвитку творчого потенціалу, так як розвинений творчий потенціал лежить в основі успішності не в якійсь одній сфері діяльності, а в самих різноманітних сферах життя. Тому було необхідно вимірювати зміни не тільки у сфері власне творчого мислення, але також в галузі інтелектуального і особистісного розвитку. Цим умовам, з нашої точки зору, відповідає комплект методик, спрямований на вимірювання творчого, інтелектуального і особистісного розвитку. Методики відбиралися на основі таких критеріїв:

- відповідності віковим особливостям респондентів;
- мінімізації залежності результатів від інтерпретації запитань або інструкцій;
- захисту результатів від впливів мовних відмінностей, культурного та освітнього рівня респондентів;
- ослаблення психологічних бар'єрів респондентів.

На підставі цього для вимірювання рівня творчого мислення був використаний фрагмент тесту творчого мислення П. Торренса, що являє собою

невербальну фігурну форму батареї тестів. Критеріями рівня розвитку творчеськості є швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість ідей.

Для вимірювання інтелектуального рівня був узятий тест «Прогресивні матриці Равена». Тест Д. Равена призначається для виявлення розуміння і володіння абстрактними поняттями, виявлення відносин між абстрактними фігурами, здатності систематизації в мисленні і логічності мислення на наочному рівні.

Пілотажне дослідження з апробації методик проводилося в середній школі № 37 м. Одеси, яка є театральньо-хоровою і передбачає навчання дітей з творчими здібностями. Робота проводилася зі школярами 7–9-го класів. 9 класи є випускними класами, і в даній школі подальше навчання передбачається фаховим за творчим напрямом. З огляду на це, ми розділили випробовуваних на дві групи: 7–8 класи і 9 класи.

У таблиці наводяться дані по вимірюванню рівня творчого розвитку школярів, отримані за тестом П. Торренса.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнями розвитку творчого мислення, у % від загального числа випробовуваних

Рівні	Тест Торренса	
	7–8 класи (50 осіб)	9 класи (30 осіб)
Вищий	8	13
Середній	47	46
Низький	45	41

Порівняльний аналіз отриманих результатів свідчить про те, що показники розвитку творчого мислення всіх трьох рівнів у всіх школярів практично однакові, тому що не мають статистично значущих відмінностей.

Як видно з наведених даних, найбільша кількість дітей має середній і низький рівень творчого мислення.

Розглянемо результати діагностики за окремими критеріями творчого мислення (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість), отримані в групах (таблиця 2).

Таблиця 2

Результати діагностики за критеріями творчого мислення (у середніх балах)

7–8 класи (50 осіб)				9 класи (30 осіб)			
Швид- кість	Гнуч- кість	Оригі- нальність	Розро- бленість	Швид- кість	Гнуч- кість	Оригі- нальність	Розро- бленість
40	50	30	30	33	42	34	28

Як видно з таблиці, за критерієм оригінальності і розробленості особливих відмінностей не спостерігається. Існують відмінності у показниках швидкості і гнучкості (у молодших підлітків вони вище). Проте ці відмінності не досягли рівня достовірності.

Результати вивчення інтелектуального розвитку, отримані за допомогою «Прогресивних матриць Равена», наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних за рівнем інтелектуального розвитку, у %

Рівні	Тест Торренса	
	7–8 класи (50 осіб)	9 класи (30 осіб)
Дуже високий	11	10
Вищий	10	23
Середній	46	43
Низький	20	21
Дуже низький	13	3

Отримані дані свідчать про те, що основна маса піддослідних має середній, низький і дуже низький рівень розумового розвитку. Незначна кількість піддослідних мають показники високого і дуже високого інтелекту. Це дуже сумний факт, який відображає реалії сучасної дійсності. І це ще раз підкреслює, що інтелектуальний потенціал дітей можна і потрібно розвивати за рахунок творчої компоненти.

Узагальнюючи результати, можна зробити такі висновки:

Розвиток творчого потенціалу людини — один з найважливіших аспектів її особистісного розвитку. Методики, застосовані на даному етапі дослідження, підтвердили свою прогностичну цінність і можуть бути використані на основному етапі дослідження.

Література

1. Барко В. І., Панок В. Г., Лазаревський С. В. Креативність та її діагностика // Обдарована дитина. — 2001. — № 6. — С. 22–27.
2. Булка Н. І. Діагностика вербального творчого мислення // Обдарована дитина. — 2001. — № 8. — С. 13–21.
3. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. — М., 1982
4. Одаренные дети / Под ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого. — М., 1991. — 381 с.
5. Шрагина Л. И. Оригинальные ассоциации по сходству как компонент креативности // Психологический журнал. — 2000. — Т. 21. — № 4. — С. 73–78.

О. Ю. Барабаш

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Резюме

В работе дан теоретико-психологический анализ и обобщение психолого-педагогического опыта по проблеме диагностики и развития творческого потенциала учащихся. В рамках данного исследования развитие творческого потенциала рассматривается как реализация человеком собственной индивидуальности. На основе теоретического анализа проблемы представлены диагностические методики для исследования творческого мышления, которые подтвердили свою прогностическую ценность: тест творческого мышления П. Торренса и тест «Прогрессивные матрицы Равена». Представлены результаты исследования.

Ключевые слова: творчество, творческое мышление, творческий потенциал, индивидуальность.

O. Y. Barabash

Odessa I. I. Mechnikov national the name university

FEATURES OF DIAGNOSTICS OF CREATIVE THOUGHT OF SCHOOLBOYS

Summary

The paper presents a theoretical-psychological analysis and synthesis of psychological and educational experience on the diagnosis and development of creative potential of schoolchild. In this study, the development of creative potential is regarded as a realization of man's own personality. There are the diagnostic methods for the research of creative thinking, which based on theoretical analysis of the problems presented. Presents the results the research which confirmed their predictive value: a test of creative thinking P. Torrens and test «Raven Progressive matrices».

Key words: creation, creative thought, creative potential, individuality.